

Повністю діяльність “Пласту” на Волині припиняється з вересня 1939 року, коли українські національні організації були заборонені, а молодь почали втягувати в радянські молодіжні організації.

Аналізуючи та порівнюючи діяльність пластових організацій Галичини та Волині, можемо говорити про чітке розмежування в спрямуванні роботи волинського “Пласту” та галицького. Волинські пластуни, перебуваючи здебільшого під опікою “Просвіти”, вели освітньо-просвітницьку діяльність серед сільської та частково міської молоді. Про це говорить і склад волинського “Пласту”, де перебувало 80 % селян та дрібних міщан і лише 20 % студентів та учнів [10, с. 136]. Галицькі осередки “Пласту” спрямовували свою роботу на військово-підготовчий напрямок і як результат такої діяльності саме пластуни Галичини поряд з вихованцями “Сокола” та “Січі” стали основою для формування Легіону Січових Стрільців.

1. Державний архів Волинської області. Ф.46, оп 9, спр.1325. 2. Державний архів Волинської області. Ф.36, оп 13а, спр.274. 3. Державний архів Волинської області. Ф.36, оп 3, спр.155. 4. Державний архів Рівненської області. Ф.1, оп.2, спр.1837. 5. Державний архів Рівненської області. Ф.1, оп.2, спр.1838. 6. Друг Сотник. Коротка історія Пласту // Цвіт України. – 1992. – Ч. 6. 7. Друг Сотник. Коротка історія Пласту // Цвіт України. – 1992. – Ч. 7. 8. Енциклопедія Українознавства. – Т.6. – Львів, 1996. 9. Заболотний І. Червона Волинь. – Луцьк, 1958. 10. Максимов В. Розвиток “Пласту” на Волині // Минуле та сучасне Волині. Тези конференції. – Луцьк, 1992. 11. Скоп'юк І. В джунглях України // Вогні. – 1993. – Ч. 3. 12. Тижук Ф. Початки Пласту на Волині // “Літопис Волині”. – 1992. – Ч. 13 – 14.

Н.М. Божко, Л.В. Цубов

## СТАНОВЛЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІНТЕЛІГЕНЦІЇ В ПЕРІОД РАНЬОГО ВІДРОДЖЕННЯ В УКРАЇНІ

© Божко Н.М., Цубов Л.В., 2002

**Досліджено становлення національної інтелігенції в період раннього Відродження в Україні.**

**The article investigates the forming of national intelligentsia in the period of early renaissance in Ukraine.**

Гуманізм епохи Відродження – це результат пробудження європейської цивілізації, відмови від середньовічного, схоластичного світогляду, утвердження ідей свободи особи, триумф індивідуального розвитку кожної особи, а також організації справедливого суспільного ладу.

Такі самі процеси відбувалися і на території України, але були вони зумовлені дещо іншими чинниками. Соціально-економічне становище України наприкінці XV і початку XVI ст. сприяло поширенню і розвитку ідей раннього гуманізму. У цей період Україна, хоч і була позбавлена власної державності – перебувала у порівняно кращому становищі, ніж її східні сусіди. Україна входила у склад порівняно розвинутих (на той час) економічно держав – Литву і Польщу, де формувались умови для розвитку капіталістичного способу виробництва. На території нашої Вітчизни була досить велика кількість міст з незалежною економікою (магдебурзьке право). Розвиток економіки вимагав освічених людей – учителів,

лікарів, юристів, дипломатів, письменників, художників. Якраз завдяки розвитку економіки посилюється інтерес до культури, рідної історії, мови, пробуджується національна свідомість народу; з'являється потреба у розвитку освіти і науки. І дійсно кількість шкіл та інших навчальних закладів у цей період зростає.

На території України у цей час діяли парафіяльні школи при церквах і монастирях. Отримати освіту цього рівня можна було відповідно до усталених звичаїв, її організаційні форми не регламентувалися. Навчання дітей і методика викладання повністю залежали від рівня підготовки ченців, що працювали з ними.

Як і раніше, початкове навчання було сферою діяльності дяків, паламарів та уставників, яких згодом стали називати “бакалаврами” або “дидасками”. Очевидно, професіоналізація освітньої справи викликала появу нової категорії вчителів – мандрівних дяків, які, не маючи постійного місця перебування, переходили від села до села. Здебільшого йшлося про отримання досить примітивних знань – вміння читати, писати та рахувати.

Був і інший рівень освіти, але відкритий для заможніших верств населення – приватна освіта, а також навчання в латиномовних школах і колегіумах. Українська шляхта, яка ще частково збереглася на нашій землі, недостатньо дбала про відкриття шкіл на православному рівні. Деякі з них, щоб зберегти своє становище у польській державі, дати можливість власним дітям отримати освіту, яка б відкривала їм дорогу до влади і почестей, окатоличувались і забували своє древнє коріння. Тому не дивно, що протягом XV – XVI ст. на українській землі частіше можна було зустріти латинські школи ніж українські.

Досить відомою є діяльність Львівської латинської школи (XV ст.), що згодом стала філією Краківського університету; Перемишльська школа (XV ст.), Красноставська (I пол. XVI ст.); Київська школа (кінець XVI ст.) [1, с. 386]. Отже, талановита українська молодь отримувала освіту в єзуїтських колегіумах, латиномовних школах, змушена була продовжувати навчання в одному з багатьох університетів Західної Європи. Латинська мова тогочасної науки не була перешкодою для української молоді, навпаки, допомагала спілкуванню, відкривала двері “до латинського світу”, який ніколи чужим для українців не був. Сприяла ознайомленню з передовими ідеями Відродження, гуманізму, частково Реформації і контрреформації, що приходили на Україну через Чехію, Словаччину і Польщу.

Найчастіше студенти з України виїздили на навчання до Краківського університету, де існувала “руська” бурса. Це були передусім вихідці з Галичини і Поділля. У Падуанському університеті в XVI ст. навчалися сотні юнаків з України, Литви, Білорусії. Там навчався поляк Микола Коперник, білорус Франциск Скорина, українці: Станіслав Оріховський, Василь Русянович, Григорій Керницький, Яків Седовський, Павло Боїм, який 1613 – 1614 рр. був проректором цього університету., І. Курцевич-Булига – товариш і сподвижник гетьмана П. Конашевича-Сагайдачного, С. Морозенко – згодом полковник козацького війська та ін. [4, с. 34]. Українських студентів можна було зустріти в Болоньї та Парижі, де вони також здобували наукові знання. Поодинокі юнаки з України потрапляли до Грайфсвальдського університету, наприкінці XV століття його закінчив Павло з Кросна.

Від початку XVI ст. вихідці з України приїздили до Віттенберзького університету, заснованого в 1502 – 1518 рр. Його студентами були, зокрема, відомий згодом письменник і культурний діяч Станіслав Оріховський з Перемишля (з 1528 р.), Валентин Гесенер “з Русі” (1533 р.). А згодом українські призвища можна було побачити серед студентів Ляйпцігського, Кенігсберзького, Гайдельберзького університетів [3, с. 382 – 393].

Серед вихованців знаменитої Сорбонни, або Паризького університету XIV – XVII ст. були й юнаки з далекої “Рутенії”, які називали себе представниками “рутенської” нації.

Збережені документи свідчать, що там були не тільки студенти, а й бакалаври та ліценціанти – перші вчені ступені, які давали право обіймати посади помічника вчителя, магістри й доктори, знання і дипломи яких цінувалися досить високо. Відомі з тих часів, наприклад, імена “магістра з Рутенії” Петра Кордована, “ліценціата мов і бакалавра рутенської нації” з Києва Германа Білевича, докторів “рутенської нації” Бенедикта Сервінуса та Івана Тишкевича та ін. [4, с. 37].

Окремі вихідці з України залишалися у Європі, де продовжували академічну освіту, вели наукову працю. Таким був, наприклад, Юрій Дрогобич (Котермак), Станіслав Оріховський та ін. Деякі університетські випускники шляхетського походження ставали відомими політичними діячами. Серед них виділяється постать сіверського князя Михайла Глинського, високоосвіченого дипломата, знавця декількох мов, який впродовж 12 років перебував за кордоном, зокрема при дворі Альбрехта Саксонського, на службі в імператора Максиміліана, а згодом підняв повстання проти польської шляхти на Україні [3, с. 387].

Однак більшість колишніх студентів після завершення навчання поверталися на батьківщину. Навчаючись у Західній Європі, юнаки з України отримували не тільки чудову освіту, але й переймалися передовими ідеями епохи Відродження, гуманізму, які на той час були поширені в університетах, ставали самі носіями цих ідей на українській території.

Навчаючись в Європі, українські юнаки бачили, як відроджується стара римо-італійська культурна традиція. Відроджуються до життя цінності древнього античного світу, які ще донедавна були заборонені католицькою церквою. І це давало їм можливість і насагу пригадувати своє древнє українське коріння. Велич Київської держави і могутність Галицько-Волинського князівства сприяли формуванню почуття причетності до великих дій їх предків. Відродження слави українського Середньовіччя допомагало формувати серед молоді ідеї з пошаною ставитись до національної культури і релігії, яка на той час, в умовах панування польської шляхти, була гнаною і приниженою. У важкому становищі був і народ – носій цієї культури.

Відсутність власної держави, сильної і могутньої церкви, яка б могла протистояти католицькому впливові, виховувала почуття меншовартості в українців, і відповідне ставлення до них панівної нації. У час, коли Європа читала твори Піко делла Мірандоли “Про гідність людини”, прославляла творчість Данте, Петрарки та Бокаччо, на українських землях знищувалась ідея власне гідності людини.

Звичайно, українська молодь, навчаючись у західноєвропейських університетах, була ознайомлена з найхарактернішою ідеологічною ознакою епохи Відродження – гуманізмом. Гуманізм, під яким розумілося як ученість, так і схильність до шляхетних мистецтв, а також доброзичливість щодо інших людей. Однак коли після закінчення навчання колишні студенти приїздили на Батьківщину, вони, на жаль, не потрапляли в атмосферу гуманізму. Але знання та ідеї, які вони отримували під час навчання, проростали яскравим суцвіттям творів, гуманістичних дій вже на рідній землі, даючи можливість цим першим українським інтелектуалам епохи Відродження сприяти формуванню національної інтелігенції.

Відсутність сформованої на той час української національної ідеї, соціально-політичні умови життя в тогочасній (щодо інших держав) демократичній Речі Посполитій формує досить цікавий феномен національної інтелігенції на рубежі XV – XVI ст. З відчуттям належності до “Русі”, “Рутенії” тощо наші українські інтелектуали відчували себе також

представниками “руського племені польської нації” (*gente Ruthenus natione Polonus*). Етнічна й територіальна тотожність тут доповнювалась, як бачимо, політичною – підкресленням своєї належності до “польської нації”, тобто до політичного “народу-шляхти” всієї Корони Польської [2, с. 363]. Це дає можливість говорити про перший період формування і становлення нашої української інтелігенції в період української бездержавності.

Рівень інтелектуального потенціалу значною мірою зумовлює спроможність суспільства формувати інтелектуальну еліту як найактивніше ядро нації. Коли суспільство втрачає таку можливість, тоді поодинокі представники ще існуючої нації беруть на себе завдання відродити те, що суспільство втратило через політичні причини. Це остання спроба зберегти національну окремішність чи нівелюватись у сильнішій нації. У період Передвідродження в Україні ми маємо можливість спостерігати за цією винятковою за духом діяльністю ранніх гуманістів, відстоюванням українського, з відчуттям спорідненості з іншою державою. Звідки брали сили ці молоді люди вступати у противоборство з могутньою польсько-латинською культурою? Слід згадати, що інтелект нації – це сукупність здібностей і творчо обдарованих людей, їх освітньо-кваліфікаційний рівень, на основі якого формується здатність народу засвоювати набуті знання та творити нові, використовуючи їх для поступу освіти, культури, прогресу суспільства. Отже, епоха Ренесансу в Європі та прилучення до неї української молоді є відповіддю, чому у XV – XVI ст. починається складний процес відродження української інтелігенції.

До українських гуманістів XV – XVI ст. ми зараховуємо лише тих, хто сам усвідомлював себе українцем (“русином”) і постійно на цьому наголошував. Саме це дає підстави зараховувати Станіслава Оріховського, Лукаша з Нового міста, Павла Русина, Юрія Дрогобича та інших до українських гуманістів.

Політичне становище на західноукраїнських землях, незважаючи на соціальний і національний гніт, було набагато стабільніше ніж на решті України, знекровленої постійними набігами татарських і турецьких нападників. Тому саме в західноукраїнських містах зосереджувалося у той час науково-культурне життя.

Одним з зачинателів формування української гуманістичної культури слід вважати Юрія Дрогобича (Котермака) – близько 1450 – 1494 рр. Він походив з родини дрогобицького ремісника Михайла Котермака, вчився у Краківському університеті, де здобув ступінь бакалавра вільних наук (1470) й магістра мистецтв (1473). Згодом навчався у знаменитій Болоньї, захистив там дисертацію доктора філософії і медицини у 1478 – 1482 рр. викладав астрономію, а в 1481 – 1482 рр. був ректором університету медичних та вільних наук у Болоньї. У той час і з’явилась латиномовна робота Ю. Дрогобича “Прогностична оцінка поточного 1483 р.”, яка є першою друкованою роботою українського автора. У ній вміщені окремі знання з філософії, астрономії, географії. Вперше позначено географічні координати міст Львова, Дрогобича, Вільно, Феодосії. Це була не єдина робота вченого українця. Згодом з’являються “Трактат про сонячне затемнення 20 липня 1478 р.” та “Трактат з шести розділів про затемнення 1490 р.”. Праці Дрогобича були відомі в той час у багатьох країнах Європи, зокрема в Італії, Франції, Німеччині, Угорщині, їх переписував для себе, наприклад, відомий німецький вчений-гуманіст Гартман Шедель. Певне місце відвів їм у своїй науковій роботі німецький історик метеорології Густав Гельман [6, с. 15]. У своїх

наукових працях Юрій Дрогобич всупереч релігійно-схоластичному вченню, яке все-таки було домінуючим у XV ст., висловлює цілком гуманістичну думку про пізнаваність світу:

“Я ж мої книги у світ випускаю з єдиним бажанням;  
Хай буде користь від них роду людському в житті.  
Обшири неба для наших очей незбагненне великі,  
Розумом легко, проте їх можемо осягнути...” [7, с. 15].

Із скувих історичних джерел дізнаємось, що Ю. Дрогобич підтримував дружні стосунки з великими італійськими гуманістами – Джованні Герцоні, астрономом і медиком – Дмиродпіо Монфреді та ін. Учнями Ю. Дрогобича були німецький поет-гуманіст Конрад Цельтіс, у краківському університеті, молодого русина слухав Микола Коперник.

З Італії вчений повернувся в Україну, гостював у рідних містах Дрогобичі та Львові, але застосування своїх знань там не знайшов, і змушений був виїхати до Кракова. Певний час він працював деканом Краківського університету, придворним лікарем родини короля Казимира, допомагав Швайпольту Фіолю у підготовці до друку перших східнослов'янських робіт кириличним шрифтом.

З-поміж земляків і послідовників Юрія Дрогобича виділяється постать Павла Русина з Кросна. Вищу освіту Павло Русин (1470 – 1517) здобув у Краківському (від 1491 р.) та німецькому Грейфсвальдському університетах. В останньому (під 1499 р.) працював бакалавром вільних мистецтв. У 1506 р. переїхав до Краківського університету, де отримав ступінь магістра і викладав римську літературу.

Павло Русин із Кросна – перший гуманістичний поет України й один із зачинателів польської гуманістичної поезії. Виховувався у середовищі гуманістів Ф. Буонаккорсі, К. Цельтіса, Л. Корвіна та англійського гуманіста Леопарда Кокса – професора Краківського університету, а згодом організовує із студентів і професорів краківську школу новолатинських поетів [6, с. 16].

Яскравою постаттю раннього гуманізму був Станіслав Оріховський (1513 – 1566), якого називають “Українським Демосфеном”. У юнацькому віці С. Оріховський покидає батьківщину – с. Оріховка Перемишльського округу Руського воєводства, щоб здобути освіту. Успішно здобуваючи освіту у багатьох західноєвропейських університетах, С. Оріховський знайомиться не тільки з італійським гуманізмом, а також переймається ідеями німецького реформаторства, завдяки знайомству з Мартіном Лютером. Після сімнадцятирічної перерви вже сформований вчений з гуманістичним світоглядом повертається на батьківщину, де не може знайти застосування своїм здібностям. По волі батька його чекало місце священика перемишльського округу. Через вісім років молодий вчений складає з себе обов'язки каноніка і плебана, повністю віддаючись літературній гуманістичній діяльності. Його трактати – це полум'яні виступи проти середньовічного схоластичного світогляду, спрямовані на захист “русинського племені” і всього слов'янства. Як відомий італійський гуманіст Н. Макіавеллі у своєму “Государі”, так і С. Оріховський у своїх працях піднімає питання про державу, владу у країні та залежність рівня життя народу від мудрості їх правителів. “...Якщо ти мудрий, тоді і я вільний, багатий, щасливий. Ну, а якщо не мудрий? Тоді я раб, бурлака, вигнанець. Отже, я нещасливий від твого прогріху. З цього і ти бачиш чітко, і я певно, що твоє сумління благає, аби по змозі вчитися. Лише так збережеш мені, в небезпеці перебуваючому, вітчизну, права і свободу” [7, с. 26].

Особливе місце у творчості С. Оріховського відведене принципам громадянського гуманізму. Любов до Бтьківщини, патріотизм, зводяться ним до рангу вищої доброчесності Оріховський вважав себе українцем, русином (Orichovius Roxolanus, Roxolanus homo, Ruthenus, Orzechowski Rusin), про що постійно нагадує у своїх творах.

Українськими гуманістами відчували себе і залишили помітний слід у духовному житті України – Григорій Тичинський, Себастьян Кленович, Іван Туробінський-Рутенець, Симон Пекадія, Григорій Чуй-Русин та інших.

Так, Григорій Чуй-Русин народився в західноукраїнському містечку Самбір у родині шевця близько 1523 р., навчався у Краківському університеті, де здобув ступінь бакалавра вільних мистецтв, після чого працював ректором лицю у Перемишлі, згодом ректором Львівської школи (1551 – 1553). З 1553 року він став професором Краківського університету й працював там до 1573 р. Писав латинською мовою поеми, еклоги, панегірики тощо.

Григорій Тичинський-Рутенець народився у містечку Тичин на Львівщині (поч. XVI ст.), навчався також у Краківському університеті, згодом був професором поетики і риторики цього навчального закладу, а потім королівським дипломатом в Італії. Протягом першої половини XVI ст. Г. Тичинський друкує свої поеми, елегії тощо.

Іван Туробінський-Рутенець народився у містечку Туробіні у 1511 р. Вчився у Краківському університеті, де отримав ступені магістра і доктора, був професором правознавства й певний час ректором університету, що свідчить про його високий науковий авторитет серед польських науковців. Він опублікував “Підручник права папського і королівського” (1537) та “Випробування тим, які повинні приймати святі порядки предків” (1540) [4, с. 42 – 43].

Противником засилля єзуїтського ордену на українських землях був Себастьян Кленович. Народився він у родині орендаря польського містечка Каліша, після закінчення університету був професором у Замойської академії. Ще в юнацькі роки Себастьян мешкав з батьками у Львові, де прагнув заснувати латиномовний Парнас з-поміж талановитої української і польської молоді. Себастьян Кленович, автор відомої “Роксолянії”, де вперше так яскраво відображена Галицька Русь, її побут і звичаї.

Вартує згадати також творчість вихованців Краківського університету, які залишили помітний слід в українській культурі, Лукаша з Нового міста під Самбором, він здобув ступінь магістра, Миколу Шадурського, що після закінчення університету був секретарем консисторії, генеральним прокуратором Кам’янця-Подільського, потім протонарієм львівського єпископа, автором важливої передмови до львівського перевидання відомої книги “Ифіка ієрополитика, или философия правоучительская...” [4, с. 45].

Так поступово ранні гуманісти України, працюючи на українських землях, ставали тією інтелектуальною основою, яка допомогла зрозуміти необхідність освіти і навчання. Вони були тим першим поштовхом, який привів до організації братських шкіл і Острозької академії, а згодом і Києво-Могилянської колегії, де вже на українському ґрунті виховувалась та українська інтелігенція, яка сформувала національну ідею XVII ст. і розбудила до національно-визвольної боротьбі український народ.

1. Возняк М. *Історія української літератури. У 2 книгах. – Вид. 2-е. – Кн. 1. – Львів, 1992.* 2. *Європейське Відродження та українська література XIV – XVIII ст. – К., 1993.* 3. *Історія української культури у п’яти томах. – Т. 2 Українська культура XIII – першої поло-*

вини XVII століть. – К., 2001. 4. Микитась В.Л. Давньоукраїнські студенти і професори. – К., 1994. 5. Національна еліта та інтелектуальний потенціал України. Матеріали Міжнародної наукової конференції 18 – 20 квітня 1996. – Львів, 1996. 6. Нічик В.М., Литвинов В.Л., Стратій Я.М. Гуманістичні і реформаторські ідеї на Україні (XVI – початок XVII ст.). – К., 1991. 7. Українські гуманісти епохи Відродження. Антологія. У 2-х частинах. – К., 1995.